

מהות איסורי נדר ושבועה

פתיחה

נתחדש בתורה פרשת נדר שכשנדר על עצמו או על ממונו נאסר החפץ במה שנדר. וכן מצינו איסור שבועה שאוסר עצמו או מחייב עצמו באיזה מעשה. ובפשטות תוקף האיסור הוא ככלל איסורי התורה שחלים מצד שהרבש"ע ציוה אותנו ואסר אותנו הפעולות המסויימות, וכאן על ידי הפרת הנדר והשבועה נמצא שעובר על איסור 'לא יחל דברו' וכן על מצוות עשה 'מוצא שפתיך תשמור'. ונמצא שדיבור האדם בנדר ובשבועה אינו אלא 'היכי תמצוי' שעל ידי זה נאסר עליו המעשה או החפץ.

אך יש להוכיח מכמה מקומות בסוגיות נדרים ושבועות, שעיקר מהות איסורי נדר ושבועה שונים משאר איסורי התורה, והם חלות מחודש שהאדם בעצמו יכול לחדש, וכפי שיתבאר.

א' / אופנים של 'איסור בלא מלקות'

מצינו בכמה סוגיות בנדרים אופנים מסויימים, ששייך בהם איסור תורה של נדר ושבועה, אף שאין חמורים ללקות. והדברים צריכים ביאור, ממה נפשך, אם גם אופנים אלו הם בכלל איסור 'בל יחלי' למה לא ילקו עליהם ככל 'לא תעשה'. ואילו נאמר שאינם בכלל ה'לא תעשה' למה נאסרם מהתורה. וכעת נבאר המקורות שדנו בהם לאיסור בלא מלקות.

א] 'שם בשבועה' - בריש נדרים (ב). נחלקו הראשונים אם חל איסור שבועה בלא הזכרת שם ה', והביא הר"ן (סוף ב. סוף ד"ה ושבועות) בשם הראב"ד שאם נשבע בלא 'הזכרת השם', הרי זה באיסור בלא מלקות, שכן לא שייך איסור 'לא תשא' אלא בהזכרת השם. אך צריך ביאור שעכ"פ ילקה מדין 'בל יחלי', ואם נאמר שכשם שאין השבועה חשובה לענין 'לא תשא' כך אינה חשובה לענין 'בל יחלי', א"כ נאמר שגם אין כלל איסור.

ב] 'מתפיס בשבועה' - נחלקו הראשונים אם שייך התפסה בשבועה, והביא הר"ן (נדרים סוף יד. סוף ד"ה הילכך לענין הלכה) שיטה הסוברת שאם התפיס בשבועה אף שאסור, אין בזה עונש מלקות וחויב קרבן. וגם כאן צריך ביאור ממה נפשך, אם מועיל התפסה למה שלא יענש במלקות, ואם לא מועיל התפסה למלקות, לא יועיל אף לאיסור.

ג] 'ידות' - הר"ן (נדרים ז. סוף ד"ה מודה) הוצרך להוכיח ב'ידות נדרים' שלוקים על 'ידות'. וצריך ביאור שכיון שעיקר דין ידות נלמד להדיא מקרא כמבואר בדף ג., מדוע הוה אמינא שלא ילקו, ולא להוי כשאר איסורי תורה שלוקים עליהם.

ד] 'שבועה לקיים המצוה' - בגמ' נדרים (ח.) מבואר שנשבעים לקיים את המצוה, והקשו בגמ' 'והלא מושבע ועומד מהר סיני הוא', והסיקו בגמ' 'הא קא משמע לן, דשרי ליה לאיניש לזרוזי נפשיה'. ונחלקו הראשונים בגדר דין זה, בר"ן פירש שאכן פטור מקרבן אך חייב מלקות. ואילו הרמב"ן (פרשת מטות, וכן במלחמות ה' שבועות כז.) כתב שאין חייבים כלל מלקות. ובאחרונים נתחבטו בשיטת הרמב"ן, באפיקי ים (ח"א סי' לו סק"ד) דקדק שלא חל איסור כלל, שהרי לענין לקיים המצוה אין מקור לאסור, וכפי שדקדק הרמב"ן לשון התורה 'לא יחל דברו' אבל מיחל חפצי שמים, ואם אינו בכלל 'לא יחל דברו' הרי הפסדנו מקור האיסור. וכן מדוקדק בלשון הרמב"ן שכתב 'אינן חלות'. אך תמה בקצות החושן (סי' עג סק"ה) שאם לא חל שום איסור שבועה לקיים המצוה, כיצד אמר דוד 'נשבעתי ואקימה' ואמרו בגמ' 'כדי לזרוזי נפשיה', והרי אם השבועה לא חלה מה שייך

בזה 'זירוז'¹. ולכן ייסד הקצות, שכוונת הרמב"ן לומר שאכן חל איסור מהתורה אלא שאין בזה עונש מלקות וקרבן. אך מעתה תחזור קושיית האפיקי ים למקומה, כיון שהרמב"ן מיעט מ'דברו' שבועת קיום המצוה, היכן מקורו להחיל איסור.

ב' / מדיר חבירו- מי עובר על האיסור

עוד מצינו שנחלקו הראשונים בראובן שאסר על חבירו שמעון והדירו ממנו, מי עובר על האיסור. שיטת הרמב"ם (ה'ל' נדרים ריש פ"ה) שאמנם נאסר שמעון להנות מראובן, אך אם עבר ונהנה- אינו לוקה, שהרי לא אמר שמעון דיבור של נדר. ואילו ראובן 'המדיר' אם יתן הנאה לשמעון ילקה. והטעם בזה שכל האיסור הוא 'לא יחל דברו', הרי שרק על המדבר חל הלא תעשה. אמנם הרשב"א והר"ן (נדרים טו.) נחלקו שודאי המודר לוקה [וע"ש מה שנדחקו בלשון הכתוב].

ויש לעיין בשיטת הרמב"ם כמה קושיות.

א] בראשונים (נדרים שם) הקשו מהסוגי' בנדרים (לה.) לענין 'מעילה בקונמות', שאם הדיר חבירו מכבר ונתן לו, לא מעל הנותן. הרי שאין המדיר עובר על הלאו.

ב] עוד תמה הרשב"א, מצד הסברא, שכיון שאין לשון הנדר כלפי הנותן לחבירו, אלא על עצם הנאת חבירו, מה שייך לומר שהמדיר יעבור בזה על נדרו.

ג] גם מלשון הרמב"ם יש לדקדק במה שכתב 'נאסר על שמעון שיהנה בראובן', וכן במדיר את אשתו 'אסור ליהנות', ומבואר בדבריו שאף שהלאו הוא על המדיר, מכל מקום גם המודר נאסר. ותמוה, מה המקור לאסור בלא מלקות, וכפי שהקשינו על האופנים דלעיל, שאם אין ה'לאו' מהיכי תיתי לאסור [ולא משמע ברמב"ם שנאסר רק מדרבנן, ואדרבא מדוקדק בלשונו שעיקר האיסור הוא כלפי המודר, ורק שהמלקות הם רק על המדיר, וצ"ב]².

ג' / יסוד איסורי נדרים ושבועות 'איסור עצמי'

ונראה ליישב כל התמיהות שהעלנו, על פי לשון הזהב של הרמב"ם בריש הלכות נדרים (פ"א), שפתח את הלכותיו (שם ה"א) שאדם אוסר על עצמו דברים המותרים ועל זה נאמר 'לאסור איסור על נפשו, שיאסור על עצמו דברים המותרים'. ורק בהמשך דבריו (שם ה'ל' ד-ה) ביאר שיש מצוות עשה לקיים השבועה והנדר, וכן איסור 'לא תעשה' של 'בל יחל ועליו לוקה. ויש לדקדק שכיון שעיקר האיסור הוא 'לא יחל דברו' הי' להרמב"ם לפתוח בכך ולא להביא 'לאסור איסור על נפשו' שאינו עיקר הלאו.

אלא ביאורם של דברים, שבפרשת נדרים התחדש סוג מחודש של איסור שלא נמצא בכל התורה, שבעוד שבכל איסורי התורה חלות האיסור הוא מצד ציווי התורה, וענין האיסור שלא לעבור על 'מימרא דרחמנא', שונה מכך 'איסורי נדר ושבועה' שיסודם חידוש התורה שלאדם עצמו יש כח להחיל איסור, ועל ידי דיבורו יכול לייצר איסור עצמי, שהוא זה שאסר על עצמו והחיל על עצמו דין איסור [או בשבועה אף חיוב לעשות פעולה]³.

¹ ומצינו בזה מהלך נפלא בקהלות יעקב (נדרים ס"ח) בשם ה'בינה לעיתים', שפיתוי היצר שלא לקיים המצוה, על ידי שמסיתו שאין בזה כלל מצוה, ועל אופן כזה אינו מחוייב. ועל זה מועיל השבועה לקיים המצוה, שהאדם ישיב ליצרו בתורת ממה נפשך, אם אכן לא נצטויתי על כך, הרי שפיר חל השבועה ומצד השבועה מחוייב לקיים.

² ועיין כסף משנה (על הרמב"ם שם) שנקט ששניהם לוקים, וכבר השיגו הלחם משנה שם.

³ להמחשת הדברים; כשם שישנם 'איסורים דרבנן' שאף שאינם 'ציווי הבורא' ובכך נבדלים מאיסורים דאורייתא, מכל מקום התורה הכירה בחיוב זה [וידוע מה שנחלקו בזה הרמב"ם והרמב"ן (הקדמה לספר המצוות), וכפי שהרחיב לבאר את מחלוקתם הגר"ש שקופ ב'שערי ישרי' (שער א)]. ובנדרים התחדש שגם כל אדם יכול לייצר כלפי עצמו או ממונו איסור שלו עצמו, והתורה מכירה באיסור זה.

והנה עונש מלקות על עבירת 'לאוין', פשוט שענינו עונש על מה שעבר על מימרא דרחמנא⁴, אבל האיסור המחודש שאדם החיל על עצמו הרי אינו מצד ציווי הבורא, וא"כ אף שמחוייב לקיים את הדין [שהרי התורה הכירה במהות החיוב], אך לא שמענו לחדש בזה עונש מלקות אם יעבור על איסור עצמי שלו. ויסוד זה שאדם יכול להחיל עצמו איסורים של נדר או שבועה, זהו ביאור הכתוב 'לאסור איסור על נפשו' ולכן פתח בזה הרמב"ם את עיקר דין נדרים ושבועות, שאדם 'יאסור על עצמו דברים המותרים' ואכן על איסור זה מצד האדם לא יקבל עונש מלקות.

אלא שהוסיפה התורה לומר 'לא יחל דברו' שזהו כבר איסור 'לא תעשה' כשאר איסורי התורה, שלאחר שאדם מחדש על עצמו חלות איסור, אף התורה אוסרת עליו להפר את איסורו, וכיון שגם ציווי התורה מצטרף לאיסורו העצמי, מעתה יענש במלקות על מה שעבר על ציווי קונו. וזהו שהמשיך הרמב"ם בהמשך דבריו להוסיף מצוות עשה ולא תעשה, ושם הוסיף שיש מלקות.

ד' / מעתה יתיישבו הקושיות

על פי דברינו נוכל ליישב הקושיות שהעלנו בתחילת המערכה.

שכל אותם אופנים או שיטות שמצינו בהם איסור מהתורה ללא מלקות, מעתה נוכל לומר שהתמעטו רק מאיסור 'לא יחל דברו' של ציווי התורה, אך לא התמעטו מעיקר דין 'לאסור איסור על נפשו', ולכן עדיין שייך עצם האיסור העצמי שמחיל האדם על עצמו. ולכן נאסרו ללא מלקות. ואכן לענין 'שבועה בלא הזכרת שם', וכן לענין התפסה בשבועה, ואף בשבועה לקיים את המצווה, מצינו להדיא בראשונים שהסברא שאינו לוקה משום שאינם בכלל 'לא יחל דברו', וא"כ שפיר י"ל שעדיין הם בכלל עיקר דין 'לאסור איסור על נפשו'. ומדוקדק היטב לפי"ז לשון הרמב"ן שלא חל כלל איסור בנשבע לקיים המצווה, והיינו שלא חל כלל איסור מצד התורה, אבל האיסור המחודש שאדם יכול לאסור עצמו אכן שפיר חל.

ומעתה ארוחנא בימדיר חברו, שפסק הרמב"ם שמלקות רק על המדיר, ואילו המודר אסור מהתורה, והיינו שלגבי מדיר חברו מופצלים שני האיסורים, האיסור העצמי שמחיל האדם זהו ודאי לפי תוכן האיסור, ואין ספק שתוכן האיסור הי' על המודר שכך הוא משמעות הנדר שהמודר הוא שנאסר, ולכן אדם יכול להחיל על ממונו חלות איסור על אחרים, ומהות האיסור חלה על המודר. אמנם מה שהוסיפה התורה 'מימרא דרחמנא' בכתוב 'לא יחל דברו', שם מדוקדק שרק המדבר הוא שעבור, ונמצא שהמדיר הוא שאסור לו מצד התורה לחלל דיבור שלו, אבל לא המודר. וכיון שעונש המלקות מגיע על מימרא דרחמנא, לכן המדיר בלבד לוקה.

ובזה מיושב מה שהבאנו שהקשו על הרמב"ם מסוגי' דמעילה בקונמות שהמודר הוא שמועל, שהנה כל הצד שיש מעילה בקונמות אינו מצד ציווי התורה, שהרי אינו שייך אלא מצד האיסור חפצא וכמו מעילה בהקדש, שאדם יכול לעשות החפץ עצמו קדוש ושייך בו מעילה. ולכן אם יש מעילה בקונמות ודאי המעילה על המודר שכל האיסור העצמי של החפצא הוא על המודר שנאסר כנ"ל. משא"כ המלקות שהם על 'עבר על מימרא דרחמנא', וציווי התורה הי' דוקא על המדיר שהוא 'המדבר'.

גם יתיישב בזה קושיית הרשב"א על הרמב"ם מסברא, שלשון האיסור אינו על המדיר, ואיך יתכן שהמדיר הוא שילקה. ולדברינו האמורים, אכן לשון הנדר זהו עיקרו של מהות האיסור העצמי, אך האיסור הנוסף שהוסיפה התורה הוא על המדבר עצמו שלא יעבור על האיסור עצמי שהוא בעצמו פעל והחיל.

ובשיטת הרשב"א והר"ן שסוברים שהמלקות על המודר, יש לבאר שגם מסכימים לעיקר יסוד דברינו שיש ב' איסורים בנדר, אלא שסוברים שגם איסור התורה שהצטרף לאיסור האדם, מסתבר שהוא חל על אותו אדם שעליו חל האיסור העצמי, וכשם שהאיסור העצמי הוא כלפי המודר, הוא

⁴ עיין רש"י סנהדרין י. ד"ה מלקות במקום מיתה עומדת: 'דכיון דעבר על אזהרת בוראו ראוי הוא למות, ומיתה זו קנס עליו הכתוב, והרי הוא כאחת מן המיתות'.

הדין שציווי התורה 'לא יחל דברו' מתפרש על מי שנכנס לחלות איסור של האדם. ולכן גם המלקות הם על המודר.

ה' / המקור לאיסור גברא ואיסור חפצא ב'נדר'

ובזה נוכל לבאר דברי הר"ן (יח. סוף ד"ה הלכך), שכתב שנדר יכול לחול על שבועה, אך להיפך אין שבועה יכולה לחול על נדר. וביאר הטעם כיון ש'נדר' הוא 'איסור חפצא', ואילו שבועה 'איסור גברא', ולכן אף לאחר שחל שבועה ואיסור גברא, אפשר להוסיף 'איסור חפצא' של נדר. ומה שאי אפשר להחיל שבועה על נדר, ביאר הר"ן שבנדר מלבד 'איסור חפצא' ישנו גם 'איסור גברא', וכלשונו: 'מכיון שנאסר עליו קאי עליה בלא יחל דברו, והאי לאו 'איסור גברא' הוא ככל לא תעשה שבתורה'. והדברים מרפסין איגרא, אם אכן איסור 'לא יחל דברו' נחשב ל'איסור גברא' מהיכי תיתי שנדר הוא 'איסור חפצא', ואם הבינו חז"ל שמהות וגדר האיסור של נדר ענינו 'איסור חפצא', אמאי צריכים לפרש שיש בו גם איסור של גברא.

אכן לדברינו האמורים ניחא, שכל החילוק בין 'איסור גברא' ל'איסור חפצא' זהו במהות האיסור המחודש שאדם מחיל על עצמו, דהיינו בקרא ד'לאסור איסר על נפשו', שבזה חידשה התורה שיכול אדם לייצר ב' מיני איסורים: 'איסור חפצא' דנדר, או 'איסור גברא' דשבועה. [ולגבי איסורים אלו אף שמחוייב לקיימם שהרי התורה היא שנתנה לו כח להחיל האיסור, מכל מקום אין עליו מלקות]. ומה שהוסיפה התורה לצוות 'לא יחל דברו' זהו ככל איסורים שבתורה שהם איסורי גברא. ולכן שפיר הוכיח הר"ן מקרא ד'לא יחל' שאף בנדר יש איסור גברא והיינו מצד איסור התורה, אבל מצד איסור האדם בזה חלוק נדר משבועה.

ו' / מתפיס בדבר הנדור ולא בדבר האסור

וביסוד זה יובן הדין שמצינו בדיני התפסה (נדרים ריש פ"ב) שצריך להתפיס דוקא ב'דבר הנדור' ולא ב'דבר האסור', ואף שחז"ל כך דרשו בפסוק, יש להתבונן בטעמא דמילתא, מה חילוק הוא האיסור הוא נדור או דבר אסור, הרי לכאורה גדר האיסור שווה בין בנדור ובין באסור, ולמה שיגרום דין אחר בהתפסה. [שלא כדבר החילוק בין נדור לדבר אסור הוא ב'סיבת האיסור' אך לא בגדר ומהות האיסור, ואילו התפסה אינה ב'סיבת האיסור' אלא בדין האיסור עצמו]. ולמבואר לעיל ניחא, שאכן חלוקים איסורי נדר ושבועה במהותם משאר איסורי התורה, וכל עיקר דין התפסה שאדם המחיל על עצמו איסור עצמי יתפיס מאיסור שמהותו שווה, ולכן מוכרח להתפיס בדבר הנדור היינו באיסור העצמי שהחיל אדם. ואכן את עיקר דין התפסה בדבר הנדור ילפינן מהאי קרא 'לאסור איסר על נפשו' שהוא המקור להחלת איסור עצמי ולא לציווי התורה.

וכמה מדוקדק יסוד זה בלשון הר"ן (נדרים יד). שביאר הסיבה שאין להתפיס בדבר האסור: 'אבל כי מתפיס בדבר האסור לא כלום קאמר. דהיכי לימא, כבר זה עלי כבשר חזיר, לא אפשר, דבשר חזיר אסריה רחמנא, והוא לא אסריה'. מבואר שיש חילוק מהותי בין נדר לשאר האיסורים דשאר איסורים 'אסריה רחמנא' ואילו נדר 'הוא אסריה', ואם כל מהות הנדר והשבועה רק 'היכי תמצוי שחל איסור התורה, למה לא יכול להתפיס באיסור התורה עצמו, אלא משמע שנדר ושבועה הם גדר אחר לגמרי מאיסורי התורה.

ז' / 'בל יחל מדרבנן'

ועוד יש להמתיק פרפרת על פי יסוד דברינו, במה שאמרו בגמ' (נדרים טו). לפרש מה ששינונו לענין נדר על דבר שאין בו ממש שעובר על בל יחל, והקשו שהרי בכה"ג אינו אסור מהתורה אלא מדרבנן, ותירצה הגמ': 'מאי בל יחל, מדרבנן'. והקשו בגמ' 'ומי איכא בל יחל מדרבנן', והסיקו אין, והתניא

דברים המותרין ואחרים נהגו בהן איסור אי אתה ראשי להתירן בפנים, שנאמר לא יחל דברוי. וע"ש שפירש הר"ן שלפיכך לא קתני הלשון 'איסור', כיון שאינו מדינא, אלא משום 'לתא דבל יחלי'.

ולכאורה דברי הר"ן תמוהים, שאדרבא הלשון 'איסור' שפיר יכול להתפרש גם אסור מדרבנן, אבל הלשון 'בל יחלי' שהוא לכאורה לשון הכתוב, ודאי לא מתאים על איסורים דרבנן.

ולפי יסוד דברינו יש לפרש, שמה שמדרבנן שייך נדר על 'דבר שאין בו ממש', אף שלכאורה לא מתאים בזה כלל מהות 'איסור חפצא', שזהו הטעם שמהתורה לא שייך כלל נדר על דבר שאין בו ממש ואינו בכלל 'חפצא', וא"כ יקשה כיצד אסרו חכמים דבר שלא שייך כלל. אך הביאור הוא שאכן חז"ל לא תקנו על כח האדם לאסור עצמו שיוכל גם לאסור דבר שאין בו ממש, שזהו לא מסתבר כלל נתינת כח שאינה אפשרית וסותרת את מהות ועיקר הנדר. אלא מסתבר שתיקנו רק איסור גברא כשאר איסורי התורה ואיסורי חכמים, ונמצא שתקנתם היתה הוספה על איסור 'בל יחלי' שהוא 'איסור גברא' כשאר איסורי התורה. לכן באיסורים אלו מדרבנן דקדקו חז"ל לנקטו 'עובר על בל יחלי' לרמוז שאין כאן איסור מדרבנן במהות האיסור חפצא שזהו עיקר האיסור עצמי, אלא יש כאן איסור גברא שחכמים תיקנו כעין 'בל יחלי' דאורייתא.